

Список використаних джерел

1. Žižak A. Symbolic and real boundaries of Social Pedagogy in Croatia / Antonija Žižak // Kriminologija i socijalna integracija. – 2014. – С. 182–211.
2. Соціальна педагогіка : підручник. – 5-те вид., виправ. і доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Слово, 2011.
3. Raising the bar? Evaluation of the Social Pedagogy Pilot Programme in residential children's homes / D. Berridge, N. Biehal, E. Lutman et al. – Bristol : Bristol University, 2010.
4. Hämäläinen J. The Concept of Social Pedagogy in the Field of Social Work / Juha Hämäläinen // Journal of Social Work. – 2003. – № 3. – P. 69–80.
5. Ucar X. Exploring different perspectives of Social Pedagogy / X. Ucar // Social Pedagogy in the 21 Century. Special issue. – 2013. – V. 21. – № 36. – P. 1–14.
6. Ezechil L. Social pedagogy – new perspectives / L. Ezechil // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – № 180. – P. 13–18.
7. Hallstedt P. The Recontextualisation of Social Pedagogy / P. Hallstedt, M. Högström. – Malmö : Holmbergs AB, 2005.
8. Наторп П. Социальная педагогика / П. Наторп ; пер. с нем. – СПб., 1911.
9. Schugurensky D. Social Pedagogy and Critical Theory: A Conversation with Hans Thiersch / Daniel Schugurensky // The International Journal of Social Pedagogy. – 2014. – № 3. – С. 3–14.
10. Kyriacou C. The five dimensions of social pedagogy within schools / Chris Kyriacou // Pastoral Care in Education. – 2009. – № 27. – С. 101–108.

References

1. Žižak A. Symbolic and real boundaries of Social Pedagogy in Croatia / Antonija Žižak // Kriminologija i socijalna integracija. – 2014. – S. 182–211.
2. Sotsialna pedahohika : pidruchnyk. – [5-te vyd. vyprav. ta dop.] / za red. prof. A. Y. Kapskoyi. – K.: Slovo, 2011. – 488 s.
3. Raising the bar? Evaluation of the Social Pedagogy Pilot Programme in residential children's homes / [D. Berridge, N. Biehal, E. Lutman et al.]. – Bristol: Bristol University, 2010. – 271 s.
4. Hämäläinen J. The Concept of Social Pedagogy in the Field of Social Work / Juha Hämäläinen // Journal of Social Work. – 2003. – №3. – S. 69–80.
5. Ucar X. Exploring different perspectives of Social Pedagogy / Ucar X. // Social Pedagogy in the 21 Century. Special issue. – 2013. – V.21. – №36. – С. 1-14.
6. Ezechil L. Social pedagogy – new perspectives / L. Ezechil. // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – №180. – S. 13–18.
7. Hallstedt P. The Recontextualisation of Social Pedagogy / P. Hallstedt, M. Högström. – Malmö: Holmbergs AB, 2005. – 319 s.
8. Natorp P. Sotsyalnaia pedahohyka / Per. s nem. SPb., 1911. – 77 s.
9. Schugurensky D. Social Pedagogy and Critical Theory: A Conversation with Hans Thiersch / Daniel Schugurensky. // The International Journal of Social Pedagogy. – 2014. – №3. – S. 3–14.
10. Kyriacou C. The five dimensions of social pedagogy within schools / Chris Kyriacou. // Pastoral Care in Education. – 2009. – №27. – S. 101–108.

Надійшла до редколегії 01.10.18

А. Кунцевская, канд. психол. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина
ORCID iD 0000-0002-0456-6234

РАЗГРАНИЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПРАКТИК: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Представлен сравнительный анализ миссии, задач и технологий социальной педагогики, социальной работы и педагогики. Отмечено, что необходимость определения границ практики является условием формирования профессиональной ответственности, формулирования профессиональных задач и зоны полномочий специалистов социально-педагогической сферы. Приведен обзор современных публикаций испанских, немецких, румынских, хорватских, финских ученых, предложена общая схема разграничения социальной педагогики и смежных практик.

Ключевые слова: социальная педагогика, педагогика, социальная работа, профессиональные границы.

A. Kuntsevskaya, Doctor of Philosophy in social psychology, associate professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID iD 0000-0002-0456-6234

DELINEATION OF SOCIAL PRACTICES: THE METHODOLOGICAL ANALYSIS

Defining the boundaries of practice is an important prerequisite for the developing of professional responsibility and a crucial condition of raising awareness and understanding of professional tasks and responsibility of specialists in social pedagogy. Through time in different countries the professional boundaries of social pedagogy have been constantly changing. That's why the concept of social pedagogy is different from country to country. In Ukraine we have an issue of defining clear and understandable boundaries of socio-pedagogical theory and practice. Thus, the aim of given article was to analyze origins and main tendencies of social pedagogy and close practices (social work and pedagogy) in European countries to establish basic parameters.

To understand the difference between three social practices, there have been defined basic distinguishing criteria: the idea; the main prerequisite; specific research tasks; specific practical tasks and general characteristic of technologies.

The main idea of pedagogy is cognition, while social work practice comes from an idea of integration and social change. And, ultimately, the main idea of social pedagogy is inclusion and empowerment to promote individuals' social functioning, participation, social belonging and social competence. The specific scopes of its responsibility are: problems of inclusion in social processes and life managing.

The prerequisite of classical pedagogy is relatively stable social system and established social values / standards. The basic precondition of social work are social problems resulted from violation of human rights, social injustice or difficult/extreme circumstances. And essential for appearance and developing of socio-pedagogical ideas was social injustice as a result of social inequality. Therefore, the main tasks of those social practices are differed as well. Pedagogy have to design the best possible conditions for the cognition and thinking processes development. Social work has to elaborate and improve new social conditions of life and human well-being, while the main task of social pedagogy is designing an individuals', groups' and communities' life perspective.

Keywords: social pedagogy, pedagogy, social work, professional boundaries

УДК 373.5.035:316.623-056.49

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/3-1/8>

T. Тарасова, канд. пед. наук, старш. наук. співроб.
Інститут проблем виховання НАПНУ, Київ
ORCID iD 0000-0002-8156-7820

ФОРМУЄМО ПРОСОЦІАЛЬНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ: СУТЬ ТА МЕХАНІЗМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Розкрито особливості формування просоціальної поведінки підлітків як проблеми пильної уваги вчених-практиків і громадськості з огляду на складну соціально-економічну, політичну та військову ситуацію в Україні. Представлено автентичне визначення просоціальної поведінки підлітків як складного соціально-психологічного феномена, результату експериментальної діяльності, рейтинг, готовність педагогів та успішні практики застосування ігрової технології формування просоціальної поведінки підлітків, розкрито суть і механізми організації взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Ключові слова: просоціальна поведінка, підлітковий вік, підлітки вразливих категорій, ігрова технологія, конструктивна взаємодія, соціальні педагоги, педагогіка підтримки.

Вступ. Проблеми формування просоціальної поведінки дитини, підлітка, юнака (юнки) останнім часом перебувають у полі уваги вчених, громадськості, проте

потребують уточнення технології та механізми організації взаємодії суб'єктів освітнього процесу. У нашому розумінні просоціальна поведінка – це складний соціально-

© Тарасова Т., 2018

психологічний феномен і одночасно динамічне явище, яке сприяє процесу становлення особистості. Сучасні випробування цивілізації: війни, якість освіти, охорони здоров'я; гендерна нерівність; екологічна, енергетична, особистісна безпека; соціальне розшарування, безвідповідальне споживання, криза сімейних цінностей і стосунків; легка доступність алкоголю, хімічних речовин і наркотиків, неготовність багатьох підлітків до конструктивного подолання кризових ситуацій (типові стратегії поведінки – дистанціювання і фіксування на стресі або яскраво виражені екстрапунтивні реакції: не розмовляти, помститися, посваритися) оголили проблему виховання просоціальної особистості з її альтруїстичними виявами, співпереживанням, ціннісним ставленням до навколишніх і до себе; патерном практичних взаємин між людьми у формі співпраці, толерантності, благодіяння, надійності, справедливості, поваги до інтересів інших.

Науковцями лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України за результатами фундаментального дослідження (2014–2016) визначено поняття просоціальної поведінки як системи дій і вчинків особистості, зумовленої свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, прагненням і вмінням конструктивно розв'язувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливості до ризикованих способів суб'єкт-суб'єктних взаємодій з метою попередження і подолання негативних явищ у дитячо-молодіжному середовищі, здатністю до самореалізації в соціально значущих видах діяльності [1, с. 168].

Проблема просоціальної поведінки є новою, хоча перші дослідження датуються 30-ми роками ХХ ст. Як зазначають Р. Павелків та Н. Корчакова, першими вченими, які проаналізували поведінку особистості у процесі соціальної взаємодії, були Х. Харпторн і М. Мей, автори праці "Вивчення природи характеру". Вони вважали якості індивідуалізм-кооперативність найбільш важливими й необхідними для нормального функціонування особистості та суспільства загалом. Вивчення проблеми просоціальності особливо активізувалося в 70-ті рр. минулого століття. Міжнародний психологічний конгрес (Лейпциг, 1980) увів термін "просоціальна поведінка" у науковий обіг. Різноманітні аспекти дослідження просоціальної поведінки відображені в численних працях західних (В. Джеймс, В. Занден, Д. Ейдерман, К. Кесслер, С. Міллер, З. Скорни, Р. Хоффман) і вітчизняних (В. Авраменкова, К. Абульханова-Славська, Л. Виговська, В. Кириченко, В. Нечерда, І. Сингаївська, О. Столяренко, Д. Фельдштейн та ін.) науковців [2].

Мета дослідження: на основі аналізу теоретичних положень і практики взаємодії суб'єктів освітнього процесу (класних керівників, соціальних педагогів, практичних психологів як членів динамічних творчих груп в експериментальних закладах системи освіти) розкрити значимість застосування ігрової технології для формування просоціальної поведінки підлітків, націленої на розвиток у них просоціальних якостей, спонукання, у тому числі, і підлітків уразливих категорій до реальних просоціальних дій і вчинків.

Підлітковий вік – вік між дитинством і дорослістю (від 11–12 до 16–18 років) – характеризується складністю анатомо-фізіологічних перетворень, дисгармонією фізичного стану, ставим дозріванням (чим раніше починається цей період, тим швидше він перебігає: у 12 років його тривалість становить 2 роки; у 13–13,5 – 3–3,5 роки; у 15 років дозрівання триває понад 5 років), переживанням підліткової кризи (у дівчат вона припадає на 11–16 років, у хлопчиків – трохи пізніше, 12–18), бурхливими емоційними виявами, руховою загальмованістю, пошуком становлення свого "Я", трансформаці-

єю соціальної взаємодії у площинах батьки – вчителі – однолітки, інтимно-особистісним спілкуванням, засвоєнням змісту морально-етичних норм. Тому зазвичай підліткам притаманні підвищена збудливість, невмотивована агресія, імпульсивність, критичність щодо інших, заниження самооцінки, усамітнення, прагнення до незалежності, суперечливість емоцій на тлі різких змін настрою (розлади переважають у дівчаток – депресії, страхи й тривожні стани), острах глузувань, образливість, одержимість, нестримна поведінка (поведінкові розлади в чотири рази частіше бувають у хлопчиків).

Перераховане вище (незалежно від соціального статусу, успішності підлітка в школі, характеру взаємин у сім'ї та з оточуючими) у сукупності зі складностями соціального буття спричинили збільшення кількості підлітків, яких учені відносять до категорії уразливих ("...дуже чутливий, який легко піддається дії, впливові чого-небудь, слабкий, погано захищений" [3, с. 1301]) та з огляду на те, що гра допомагає не лише розкриттю особистості, "створює соціальні взаємини між людьми" (Д. Ельконін), але й орієнтує та коректує норми поведінки (С. Харченко), є школою "вищих досягнень дитини, які завтра стануть її реальним рівнем, її мораллю" (Л. Виготський). зумовило тему дослідження [4].

З 2017 р. триває педагогічний експеримент за темою "Технології формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у загальноосвітніх навчальних закладах". Експериментальною базою дослідження даної проблеми стали заклади загальної середньої освіти міст Суми, Київ, Київської, Дніпропетровської, Черкаської та Харківської областей.

Категорію технології сучасні представники педагогічної науки розглядають у дидактичному (В. Безпалько, С. Гончаренко, С. Подмазін, Л. Масол), цілісному педагогічному (І. Дмитрик, А. Нісімчук, М. Кларін, Г. Селевко), виховному (І. Бех, В. Воронов, Т. Дем'янюк, В. Рибалка, Г. Сорока) аспектах. Ігрові технології є складовою частиною педагогічних технологій. Ігрова технологія як поліфункціональне явище, як засіб організації виховання і навчання, компонент педагогічної культури (педагогічні науки), засіб активізації психічних процесів діагностики, корекції, адаптації до умов життя (психологія), засіб буття людини і пізнання нею оточуючого світу (філософія і культурологія) на сучасному етапі розвитку суспільства сприймається як важливий інструмент професійної діяльності. Гра сприяє формуванню життєво важливих цінностей (довіра, емпатія, доброзичливість, доброзичливість тощо), умінь, навичок та компетенцій, "дозволяє на особистісному рівні усвідомити загрози різних соціальних "хвороб", важливість їх попередження та/чи подолання" [5, с. 4].

Рефлексія наукового добробуту поняття "підлітки уразливих категорій" дозволила науковцям лабораторії сформулювати таке визначення: підлітки уразливих категорій – це особи 11–15 років, які за обтяжливих обставин свого життя швидше від однолітків переживають знегоди через дії негативних впливів оточуючого середовища, що може спричиняти нерозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованість навичок асертивності, умінь конструктивної взаємодії, прагнень брати участь у благодійній діяльності.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено критерії та показники сформованості просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій: для когнітивного компонента – це знання про феномен просоціальної поведінки; для ціннісно-мотиваційного компонента – ставлення до просоціальних взаємин; для діяльнісно-поведінкового компонента – просоціальні вчинки, які стали основою розроблення експрес-

методики дослідження сформованості просоціальної поведінки підлітків. В анкетуванні "Просоціальна поведінка очима учнів" та "Просоціальна поведінка очима педагогів" на ресурсі Google Forms узяли участь 1064 учня і 136 педагогів експериментальних закладів. Аналіз проведеного дослідження дозволяє стверджувати, що третина педагогів (32,9 %) оцінили потенціал гри в межах від 1 до 10 на 10 балів; свою готовність до застосування ігрових технологій у такому ж вимірі (10 балів) підтвердили 47,9 % опитаних. Використовують ігрові технології в навчально-виховному процесі як одну з найбільш ефективних активностей з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій 73,6 % педагогів. Стосовно видів ігор відповіді респондентів свідчать, що найчастіше застосовуються у виховній практиці експериментальних шкіл інтелектуальні (пізнавальні, 80,6 %) і ситуаційно-рольові (77,8 %) ігри. Друге місце розділили: ігри-розминки (54,2 %), ділові ігри (48,6 %), станційні ігри (квести, 47,2 %) та ігри-тренінги (45,8 %). Педагогі-практики на третьому місці за частотою проведення визначили: психологічні – 29,2 %; народні – 25 %; військово-спортивні ігри – 23 %. На четвертому місці ігри, які набрали найменший бал у відсотковому співвідношенні згідно з результатами опитування: фестивальні ігри (9,7 %), ігри-проживання (8,3 %) та ігри-епопеї (2,8 %). Це свідчить про незнання педагогами виховного потенціалу цих ігор або нехтування такою формою у зв'язку з браком інформації щодо їх організаційно-методичного проведення чи неможливістю внаслідок певних причин застосовувати у виховній практиці закладу освіти.

Опрацювання методики "Незакінчених речень" з тестовими запитаннями: "Друзі" (№ 8, 23, 38, 53), "Страх і побоювання" (№ 7, 22, 37, 52), "Визнання провини" (№ 15, 30, 45, 60), "Ставлення до майбутнього" (№ 5, 20, 35, 50), "Життєва ціль" (№ 3, 18, 33, 48) (дозволила окреслити мотиваційну сферу і направленість особистості підлітка); методика "Соціальна сміливість"; практичне вивчення особливостей самооцінки, соціальної значимості, зовнішності, самовідношення, самосвідомості – проєктивна методика дослідження особистості – тест "Автопортрет" (адаптований Б. Бернсом) сприяли визначенню рівнів сформованості просоціальної поведінки підлітків: сталий, середній, ситуативний, початковий. У ході аналізу результатів експериментального дослідження було з'ясовано проблемні сфери: невміння підлітків поводитись у конфліктній ситуації (більше половини опитаних у всіх класах); невміння сказати "Ні" шкідливій пропозиції (більше третини); недостатність мотивації до просоціальних вчинків та обмеженість виявів просоціальної поведінки в життєдіяльності підлітків, зокрема у відносинах взаємодопомоги та співучасті з іншими людьми.

Налагоджуючи процес формування просоціальної поведінки підлітків, вважали за необхідне залучення соціального педагога і практичного психолога, оскільки вони є дієвими помічниками учительського колективу та головними особами психологічної служби в закладах освіти України. Саме вони покликані професійно й ефективно виконувати завдання зі створення здорового мікроклімату в колективі, гуманізації міжособистісних відносин; сприяти реалізації здібностей кожного, захищати інтереси та права особи, здійснювати інформаційний обмін, установлювати доцільні соціальні зв'язки зі включенням у соціально значиму діяльність, вивчати спеціальні проблеми школярів і вчителів, уживати заходів до їх розв'язання. Лише "свідомий процес взаємодії учителя і учня озброює особистість здатністю діяти цілеспрямовано, продуктивно і еволюціонувати разом – у

такому разі розум не творить протиправного, штучно, а діє природно, спираючись на рідне довкілля" [6, с. 14].

Серед багатьох функцій діяльності соціального педагога сучасного закладу освіти важливе місце у процесі сприяння формуванню просоціальної поведінки підлітків, особливо уразливих категорій, належить діагностичній – установлення "соціального діагнозу" сім'ї, соціального оточення, виявлення позитивних і негативних впливів і різного роду проблем; організаторській, спрямованій на пошук і організацію суспільно-цінної, суспільно значимої діяльності, розв'язання завдань соціально-педагогічної допомоги; прогностично-експертній – участь у програмуванні, прогнозуванні, проєктуванні процесу соціального розвитку конкретного мікросоціуму, у діяльності різних соціальних закладів. Значима роль і організаційно-комунікативної, охоронно-захисної (використання наявного арсеналу правових норм для захисту прав та інтересів особистості), посередницької та самоосвіти. Тому в ході експериментальної роботи вважали доцільним проведення одного із занять для членів динамічних творчих груп з метою опрацювання й обґрунтування Банку діагностичного інструментарію, що дозволило визначитися з методиками дослідження.

На формувальному етапі дослідження застосовувалися такі методики: адаптована "Методика особистісного диференціала", що сприяла визначенню структури особистості в тривимірному контексті: оцінки (від доброзичливості до незадоволення власною поведінкою), сили (упевненості та залежності від зовнішніх обставин і оцінок), активності (від альтруїстичності до байдужості); методика фокус-групи (форма групової дискусії дозволила отримати "суб'єктивну інформацію" щодо участі в технологічній структурі гри та порівняти інформацію з відповіддю педагогів щодо залучення підлітків до етапів процесу гри); метод "Прес" (як відповідь на незакінчене речення з висловленням власного погляду, аргументацією, судженням та якістю мислення – критичність: "Я вважаю, що..., тому що.... До прикладу, ... Отже, "); тест "Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності" та проєктивна методика дослідження особистості – тест "Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур" (адаптований Е. Махоні).

Рефлексія наукового доробку вчених із означеної проблеми сприяла визначенню ключових моментів дослідження на формувальному етапі експериментальної роботи: необхідність самовизначення особистості в нашому контексті – підлітків уразливих категорій – як "включення свого власного "голосу", тобто власної дії в загальну ситуацію та слухання інших передбачає не тільки, а може й не стільки наявність здатності до аналізу інформації, скільки здатності до розуміння смислів діяльності та поведінки інших людей. Таким чином, ... будь-яка ситуація (а точніше – образ ситуації) структурується з опорою на три базові принципи, а саме: організованості, комунікативності та діалогізму" (Ю. Швалб) [7, с. 28]; І. Бежа щодо методів, спрямованих на формування певних понять, оціночних суджень, світогляду особистості підлітка; формування та закріплення позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків, а також на стимулювання особистості підлітка до поліпшення чи змін своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально значущі способи та види діяльності [8, с. 8] та співзвучність запропонованого О. Газманом "проходження" п'яти взаємопов'язаних ступенів реалізації педагогічної підтримки: діагностичного (установлення контакту, вербалізація проблем, оцінка значущості); пошукового (спільний пошук розв'язання); договірнього (проєктування і взаємна домовленість); діяльнісного (підтримка ініціативи, допомога та взаємодія); рефлексивного

(обговорення, констатація, осмислення досвіду) [9] з технологічною структурою побудови будь-якої гри як діяльності, що охоплює: цілепокладання (уміння поставити мету, визначити завдання), планування (здатність передбачити розвиток подій, процесів, операцій), реалізацію цілей (уміння реалізувати ігровий задум), аналіз отриманих результатів (здатність проаналізувати набутий ігровий досвід) (Д. Ельконін, В. Коваленко, П. Підкасистий, М. Стронінта).

Будь-який вид діяльності людини (спілкування, праця, гра) обумовлений різними способами її взаємодії зі світом та з іншими людьми. Взаємодія, згідно з філософським енциклопедичним словником, відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, зумовлюючи їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану. Соціокультурне явище без такого впливу (одобічного або взаємного) неможливе. Згідно з дослідженнями П. Сорокіна, структура механізму соціальної взаємодії складається із суб'єктів взаємодії; значення, цінностей і норм як основи побудови взаємодії; самої дії та матеріальних носіїв, за допомогою яких ці дії виконуються.

Налагодженню конструктивної міжособистісної та групової взаємодії, формуванню навичок асертивності, тобто вміння відстояти себе в міжособистісних стосунках, поважаючи свої права і права інших людей, спонукання підлітків до реальних просоціальних дій і вчинків на переконання членів динамічних творчих груп експериментальних закладів загальної середньої освіти сприяє синтез "педагогіки співпраці" (І. Іванов), "педагогіки підтримки" (О. Газман), створення "ситуації успіху" як стратегічного фактора розвитку особистості (О. Белкін), включення соціальних проб у виховний процес (М. Рожков).

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття "підтримка" як супровід об'єкта, системи в процесі експлуатації [3, с. 907]. Незважаючи на різноманітність підходів до розуміння соціально-педагогічної підтримки (О. Газман, Г. Селевко, В. Хоронжук), вважаємо услід за О. Безпалько, що вона покликана створити умови заради "подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів розв'язання проблеми, щоб досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності". Автор "педагогіки підтримки" О. Газман стверджує, що допомога у вихованні, у формуванні якостей, цінностей, чеснот особистості – це м'який, толерантний процес допомоги, особливо підліткові, у саморозвитку, самореабілітації, самовизначенні й самоорганізації.

Створення ситуації успіху (О. Белкін) – це стратегія і тактика взаємодії педагога з учнями заради їхньої успішної діяльності з використанням спектра технологічних прийомів: емоційне поглажування, анонсування діяльності, позитивне оцінювання, зняття психологічного зажиму, завуальована допомога, персональна винятковість, виділення деталей, переключення уваги [10]. Включення соціальних проб (М. Рожков) у виховний процес ігрового марафону закладу освіти (гра-імпровізація, рольова, ділова, народна, ситуаційна, квест тощо) як комплексу поєднаних між собою ігор, що сприяють формуванню просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, створюють умови, за яких підлітки мають можливість визначати завдання; самостійно передбачити розвиток подій, операцій; усвідомлювати логічні зв'язки, послідовність дій, зіставляти й аналізувати свій досвід з досвідом інших та самореалізуватися в різних видах соціально значущої діяльності.

Дослідник ігрової діяльності школярів С. Шамаков зауважує, що гра – найважливіша універсальна сфера "самовозвеличення" дитини, у якій відбуваються могутні процеси "само": самонатхнення, самоперевірки, самопізнання, самовизначення, самовираження й самореабілітації.

Будь-який вид гри (Є. Добринська, М. Єрмолаєва, Ю. Кумоткіна, П. Підкасистий, К. Селевко, Є. Соколов, Р. Сухобська): "за змістовною ознакою": економічні, політичні, військово-спортивні тощо; "за сферою діяльності": фізичні, інтелектуальні, соціальні, трудові; "творчі": сюжетно-рольові, ігри-драматизації; ігри-імпровізації, ділові ігри; ігри з правилами, комп'ютерні, народні, азартні; екстатичні, експромтні, лікувальні; "соціальні ігри": організаційно-діяльнісні, імітаційні, організаційно-комунікативні; комплексні ігри як інтерактивний метод педагогічної взаємодії сприяє формуванню просоціальної поведінки підлітків, у тому числі й підлітків уразливих категорій, за рахунок дієвості самої технології та її суттєвих особливостей. Передусім, за Л. Калашниковою, це особистісна орієнтація, **діалогічна спрямованість** і двоцентричність стосунків між учасниками. Усі учасники – рівнозначно референтні, вони мають однакові передумови діяльності, наділяються однаковою активністю та відповідальністю. Тому основною цінністю виступає особистість кожного члена гри та їх досвід. Одночасно рівноправна діалогічна взаємодія, установлення контакту й довіри між учасниками, визнання активної ролі підлітків у процесі ігрової діяльності, позитивне безумовне його прийняття, педагогічна підтримка, комунікація та створення умов для саморозкриття, творчості, конструювання нових власних моделей поведінки служать базою для інтенсивності відкритого зворотного зв'язку. **Двоцентричність** стосунків у ході застосування ігрової технології дозволяє встановлювати рівновагу між полюсами "Я" (центричні потреби, прагнення досягнути власної мети та піклуватися про себе) та "Інші" (емпатія, доброзичливість, толерантність, довіра, чуйність, альтруїзм), що сприяє налагодженню рівноправних суб'єкт-суб'єктних стосунків, рівнозначних позицій [11].

Проілюструємо приклади успішних практик упровадження ігрових технологій у процесі формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій. У ході підготовки гри для підлітків п'ятих класів на тему "Закони дружби" останні залучалися до створення добірки цитат відомих людей про дружбу та прислів'їв. Підлітками цього віку продемонстровано ситуативний і середній рівні вміння спільно обговорювати завдання (до прикладу, при об'єднанні групи по три і чотири чол. виникали труднощі, пов'язані з небажанням включити до складу інших "чужих", невмінням пояснити свій вибір); початковий рівень терпимості та гуманності виявлено під час виконання вправи "Автопортрет" та "Мій портрет"; одночасно під час вправи "Музична подяка", що в кожному разі базувалась на ініціативі підлітків, яскраво продемонстровані вміння формувати й підтримувати бадьорий емоційний стан, швидко домовлятися, самопрезентуватися. З'ясування розуміння підлітками поняття "дружба", її складових (доброзичливість, довіра, терпимість, чуйність) зумовило розширення когнітивної складової сформованості просоціальної поведінки підлітків; використання тесту "Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності" дозволило виявити "проблемне поле" у взаєминах. Результатом гри став взаємодоповнений "Кодекс законів дружби", що репрезентує загальні уявлення підлітків, правила якого проголошують: поважати; не ображати; щиро критикувати; уміти радіти успіхам і перемогам; бути справедливим до друзів; допомагати не лише у складну хвилину; уміти вислухати й почути; уміти вибачитися; повертати борги;

бути впевненим у другові й довіряти йому; не бути настирним; зберігати довірені таємниці.

Підлітки шостого класу взяли участь у квесті "Говоримо українською", головна мета якого – з'ясувати рівень умінь працювати в групі, ставитися доброзичливо один до одного. Результатом квесту було оголошення соціальних ініціатив, спрямованих на перетворення соціокультурного середовища в інтересах формування просоціальної поведінки підлітків (озеленення, участь в акції "Слово солдату", робота в лісництві, притулках для тварин, центрах соціальної реабілітації дітей із функціональними розладами тощо). Така школа соціальної участі підлітка – від прилучення до гри ("Говорити українською – престижно", "Говоримо українською і спостерігаємо (сім'я, однокласники, друзі, на вулиці)", "Говоримо правильно", "До нас промовляють віки") через пошук реалізації соціально цінних ініціатив – допомагає пройти шлях до соціальної творчості та організації практичних справ і заходів, розробки та впровадження ініціатив, проєктів, змінює відносини і колективи, групи, викристалізовує ціннісні орієнтації та мотивацію до просоціальних вчинків, взаємодопомоги та співучасті.

Семикласники експериментальних закладів узяли участь у діловій грі "Репортер", мета якої – набуття навичок асертивності (прямо говорити про свої бажання і вимоги, висловлювати власні погляди, поважаючи гідність, внутрішній світ і автономію один одного, не боятися заперечувати, не порушувати права інших людей), уміння взаємодіяти групою, планувати, допомагати, надавати емоційну підтримку, організовувати і брати участь у благодійній діяльності.

Важливим було долучення підлітків дев'ятих класів до проведення ігри-епопеї на тему "Ні" у різних культурах", що дало змогу заглибитися в засоби комунікації різних культур (вербальна, невербальна) з метою формування якостей просоціальної особистості: доброзичливості, альтруїстичності, емпатійності, терпимості, рефлексивності, уміння конструктивно та безконфліктно знаходити вихід із ситуацій.

Подальшого дослідження потребують такі аспекти формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій з погляду гендеру, урахування фактичних прикладів жорстокості з боку дівчат і "доцільності" використання ІКТ: упровадження нових технологій, методик, форм і методів з позицій компаративізму; ефективність взаємодії педагогів, батьків і громадських організацій (неурядових організацій) для перспективності реалізації положень Нової Української Школи; окреслення впливу превентивного виховного середовища навчального закладу на вироблення просоціальних моделей поведінки підлітків у контексті зазначеної проблеми.

Висновки. У процесі формування просоціальної поведінки підлітків важлива роль належить взаємодії класних керівників, соціальних педагогів і практичних психологів. Практика застосування ігрових технологій сприяє зміні показників соціального паспорту школи як індикатора якості формування просоціальної особистості, спонукає підлітків до активної участі, пошуку та реалізації соціально цінних ініціатив, реальних просоціальних дій і вчинків, розвитку просоціальних якостей.

Список використаних джерел

1. Формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у загальноосвітніх навчальних закладах: до проблеми дослідження / В. Кириченко, В. Нечерда, Т. Тарасова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського держ. педагог. ун-ту

імені Павла Тичини / ред. кол.: О. І. Безлюдний (гол. ред.) та ін. – Умань : ФОР Жовтий О. О., 2017. – Вип. 56. – С. 167–174.

2. Формування просоціальної поведінки учнів в умовах превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія / В. І. Кириченко, О. О. Єжова, В. Б. Нечерда та ін. – Терно-Граф, 2016.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2005.

4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверев. – К.; Сімферополь : Універсум, 2012.

5. Ігрові технології як інструмент профілактичної роботи спеціалістів психологічної служби закладів освіти: навч.-метод. посіб. / упорядник Т. В. Войцях. – Черкаси : Черкаський ОІПОП, 2014.

6. Самодрин А. П. Школа як духовний оберіг українського буття / А. П. Самодрин // Школа – духовний осередок розвитку особистості, місцевої громади та держави: посібник / В. В. Рибалка, А. П. Самодрин, В. Ф. Морган та ін.; за наук. ред. В. В. Рибалки, А. П. Самодрина. – К.: Талком, 2018. – С. 12–27.

7. Швалб Ю. Самовизначення особистості у складних життєвих обставинах / Юрій Швалб // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Соціальна робота. Вип. 2 (2); відп. ред. О. В. Чуйко; редкол.: Н. М. Чернуха (заст. відп. ред.) та ін. – К.: ВПЦ "Київ. ун-т", 2017. – С. 28–31.

8. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід. Теоретико-технологічні засади: навч.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003.

9. Газман О. С. Неклассическое воспитание. От авторитарной педагогики к педагогике свободы / О. С. Газман; ред.-сост.: А. О. Зверев, А. Н. Тубельский. – М.: Новый учебник, 2003.

10. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как ее создать: книга для учителя / А. С. Белкин. – М.: Просвещение, 1991.

11. Калашникова Л. В. Просоціальна поведінка як спосіб становлення духовності майбутніх практичних психологів / Л. В. Калашникова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykholohichni-umovy-stanovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6217-prosotsialna-povedinka-yak-sposib-stanovlennya-dukhovnosti-maybutnikh-praktychnykh-psykholohiv>

References

1. Formuvannia prosotsialnoi povedinky pidlitiv urazlyvykh katehoriї u zahalnoosvitnih navchalnykh zakladakh: do problemy doslidzhennia / Valentyna Kyrychenko, Valeriia Necherda, Tetiana Tarasova // Psykholohopedahohichni problemy silskoi shkoly : zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Pavla Tychyyny / [red. kol.: Bezliudnyi O. I. (hol. red.) ta inshij]. – Uman : FOP Zhovtyi O. O., 2017. – Vypusk 56. – S. 167–174.

2. Formuvannia prosotsialnoi povedinky uchniv v umovakh preventyvnoho vykhovnoho seredovyscha zahalnoosvitnogo navchalnogo zakladu : monohrafiia / Kyrychenko V. I., Yezhova O. O., Necherda V. B., Tarasova T. V., Demianchuk O. L. – Terno-Hraf, 2016. – 244 s.

3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoї ukrainskoi movy / [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. – K.; Irpin : Perun, 2005. – 1728 s.

4. Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery / [za zah. red. prof. I. D. Zvierievoj]. – Kyiv ; Simferopol : Universum, 2012. – 536 s.

5. Ihrovi tekhnologii yak instrument profilaktychnoi roboty spetsialistiv psykholohichnoi sluzhby zakladiv osvity: [navch.-metod. posibnyk] / Avtor-uporiadnyk T. V. Voitsiakh. – Cherkasy: Cherkaskyi OIPOP, 2014. – 92 s.

6. Samodryn A. P. Shkola yak dukhovnyi oberih ukrainskoho buttia / A. P. Samodryn. – Shkola – dukhovnyi oseredok rozvytku osobystosti, mistsevoi hromady ta derzhavy: posibnyk / Rybalka V. V., Samodryn A. P., Morhun V. F., ta in., za nauk. red. Rybalky V. V. i Samodryna A. P. – K.: Talkom, 2018. – S. 12-27.

7. Shvalb Yu. Samovyznachennia osobystosti u skladnykh zhyttievyykh obstavynakh / Yurii Shvalb // Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsialna robota. Vyp. 2 (2) / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka; [vidp. red. O. V. Chuiko ; redkol.: N. M. Chemukha (zast. vidp. red.) ta in.]. – Kyiv : VPTs Kyivskiy universytet, 2017. – S. 28-31.

8. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti. U 2 kn. Kn. 1. Osobystisno orientovanyi pidkhd. Teoretyko-tekhnolohichni zasady: Navch.-metod. posib. – K.: Lybid, 2003. – 278 s.

9. Hazman O. S. Neklassycheskoe vospytanye. Ot avtorytarnoi pedahohyky k pedahohyke svobodu / O. S. Hazman; red.-sost.: A. O. Zverev, A. N. Tubelskyi. – M.: Novyi uchebnyk, 2003. – 312 s.

10. Belkin A. S. Sytuatsiya uspekha. Kak ee sozdat. Knyha dlia uchytelia. – M.: Prosveshchenye, 1991. – 176 s.

11. Kalashnykova L. V. Prosotsialna povedinka yak sposib stanovlennia dukhovnosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv / L. V. Kalashnykova. – Rezhym dostupu: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykholohichni-umovy-stanovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6217-prosotsialna-povedinka-yak-sposib-stanovlennya-dukhovnosti-maybutnikh-praktychnykh-psykholohiv>

Надійшло до редакції 03.09.18

Т. Тарасова, канд. пед. наук, старш. науч. сотр.
 Інститут проблем виховання НАПНУ, Київ, Україна
 ORCID ID 0000-0002-8156-7820

ФОРМИРУЕМ ПРОСОЦИАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ: СУТЬ И МЕХАНИЗМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СУБЪЕКТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Раскрыты особенности формирования просоциального поведения подростков как проблема пристального внимания ученых-практиков и общественности в связи со сложной социально-экономической, политической, военной ситуацией в Украине. Представлены аутентичное определение просоциального поведения подростков как сложного социально-психологического феномена, результаты экспериментальной деятельности, рейтинга, готовность педагогов и успешные практики применения игровой технологии формирования просоциального поведения подростков, раскрыты суть и механизмы организации взаимодействия субъектов образовательного процесса.

Ключевые слова: просоциальное поведение, подростковый возраст, подростки уязвимых категорий, игровая технология, конструктивное взаимодействие, социальный педагог, педагогика поддержки.

T. Tarasova, Ph.D. in Pedagogic Sciences, Senior Researcher
 The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
 ORCID ID 0000-0002-8156-7820

FORMING PRO-SOCIAL BEHAVIOR OF ADOLESCENTS: THE ESSENCE AND MECHANISMS OF ORGANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS SUBJECTS' INTERACTION

The author reveals the peculiarities of formation of pro-social behavior of adolescents that draw attention of scientists-practitioners and society, bearing in mind the difficult socio-economic, political and military situation in Ukraine. In the article, the authentic determination of 'pro-social behavior' is presented as a complex and social psychological phenomenon that develops in the process of a personality formation. The essence and mechanisms of organization of educational process subjects' interaction are revealed; results of experimental activity (criteria and indices of pro-social behavior of vulnerable adolescents are determined: the problematic areas of activity are defined: teenagers' inability of proper conduct in conflict situations, of negative answers to a risky offer, insufficient motivation to pro-social actions, limited pro-social behavior manifestations in everyday life; the rating of game technology application in the educational process of educational institutions, and successful practical introductions of game technologies of teenagers' prosocial behavior formation due its essential features: personal orientation, dialogical orientation, two-centered relations between participants, are given.

Keywords: pro-social behavior, adolescence, vulnerable categories of teenagers, game technology, constructive interaction, social educator, "support education".

УДК 37.03

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/3-1/9>

В. Тернопільська, д-р пед. наук, проф.
 Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ
 ORCID ID 0000-0002-1468-9932

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ ЯК ПРОВІДНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ПАРТНЕРСЬКИХ ВЗАЄМИН СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Проаналізовано особливості розвитку в студентів соціально-комунікативних умінь як провідного механізму становлення партнерських взаємин. Визначено, що партнерська взаємодія в системі "студент – студент" заснована на стосунках, що забезпечують рівність партнерів у сприйнятті один одного, орієнтацію суб'єктів на визнання цінності думки кожного. Зазначено, що успішне формування соціально-комунікативних умінь можливе за умови впровадження в освітній процес змодельованих організаційно-педагогічних форм міжособистісної взаємодії, спілкування, які б через реальні переживання і відповідну діяльність спонукали студентів до свідомого виявлення ними соціально-комунікативних умінь у щоденній життєдіяльності. Виявлено, що аудиторна та позааудиторна діяльність повинна мати ціннісно-орієнтований характер і здійснюватись на основі суб'єкт-суб'єктної партнерської взаємодії учасників освітнього процесу.

Ключові слова: соціально-комунікативні вміння, партнерські взаємини, позааудиторна діяльність, освітній процес, студент, суб'єкт-суб'єктна взаємодія.

Вступ. Розвиток сучасного суспільства характеризується стрімкими глобалізаційними та інтеграційними процесами, онлайн-соціалізацією підрастаючого покоління, що зумовлює необхідність якісно нових вимог до рівня освіти й культури майбутніх фахівців. Потужну державу й конкурентну економіку забезпечить мобільний, здатний до ризику та інновацій фахівець із високим рівнем сформованості соціально-комунікативних умінь і готовністю будувати стосунки на основі партнерства. Взаємини, побудовані на основі партнерства, визначають позитивний характер спільної діяльності, орієнтацію суб'єктів на визнання цінності думки кожного, необхідність зважати на потреби, інтереси, права партнера.

Мета дослідження – розкрити місце і роль соціально-комунікативних умінь у формуванні партнерських взаємин студентської молоді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На необхідність розв'язання різноманітних проблем, пов'язаних із розвитком ідеї педагогічної взаємодії, указують сучасні українські вчені – педагоги О. Глузман, О. Друганова,

С. Золотухіна, М. Євтух, В. Курило, О. Микитюк, С. Микитюк, В. Майбородова, Н. Побірченко, Н. Пузиркова, О. Радул та ін. У вітчизняній і зарубіжній літературі різноманітні аспекти проблем комунікативного, соціального розвитку, культури розглянуто у філософських, соціологічних, культурологічних, психолого-педагогічних дослідженнях (І. Агієнко, О. Асмолов, Г. Андреева, Є. Андрущенко, І. Бех, О. Бодальов, Л. Виготський, Є. Бондаревська, І. Зверева, Л. Лембрик, С. Сарновська, І. Тимченко, В. Кабрін, Я. Коломінський, А. Кребер, К. Клукхольн, О. Леонтьєв, А. Маслоу, А. Мацумото, А. Мудрик, Ж. Піаже, А. Петровський, Д. Фельдштейн, О. Франкл та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Партнерську взаємодію розглядаємо як систему відносин між рівноправними партнерами, що забезпечують визначення і досягнення спільної мети, оптимально можливу збалансованість їх дій в умовах співучасті у спільній діяльності з метою досягнення взаємного успіху. Партнерська взаємодія в системі "студент – студент" –